

A. СҮЮБЕРДИЕВА

ОҚУШЫЛАРДЫ ӘСТЕТИКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТТІЛККЕ ТӘРБИЕЛЕУ

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында білім беру жүйесінің басты міндегі ғылым және тәрбие жетістіктерімен қатар ұлттық рух пен жалпы адамзаттық құндылықтар негізінде жеке адамды қалыптастырып, дамытуға жағдай жасау қажеттілігі айтылған.

Осы орайда көрнекті педагог-ғалымдар С. Ұзакбаева, А.А.Қалыбекаева, Ж. Асанов, Т. М. Әлсатов, М. Балтабаев, К. Бөлеев, С. Фаббасов, Р. К. Дүйсенбиева, К. Б. Жарықбаев, С. К. Қалиев,

К. Ж. Қожахметова, Ж. Ж. Наурызбай, Ә. Табылдиев және т.б. оқу-тәрбие процесіне байланысты шаралардың теориялық маңыздылығын атап өткен.

Уақыт талабына сай әлеуметтік өзгерістер мен қоғамдағы өндірістік катынастардың дамуы – оқу-тәрбие талабының жанғырыл, өзгеріп, дамып отыруына әсер етіп отыр. Бұл түрғыда философиялық, педагогикалық, психологиялық тақырыптағы ғылыми зерттеулерге кеңінен орын

берілген. Педагогикалық-психологиялық тұрғыда екшелген, ғылыми-теориялық жағынан негізделген әдістемелік мазмұны әлі де тапшы. Сондыктan бұл мәселе теренірек зерттеуді қажет ететін өзекті мәселе екені анық жағдай. Осы қарма-қайшылықты негізге ала отырып, пәнаралық байланыстарды арттыру мақсатында, оның ғылыми-теориялық негізде бір жүйеге келтірілген және зерттеу мазмұнын айқындайтын окушылардың танымдық белсенділігін арттырудың педагогикалық шарттары атты зерттеу тақырыбын тандап алуымызға негіз болады.

Зерттеудің мақсаты – қазақ халық педагогикасы арқылы окушылардың танымдық талғамын арттырудың тиімділігін қамтамасыз ететін педагогикалық шарттарды анықтау және негіздеу.

Қазіргі тандағы жаңа педагогикалық технологиялар мен қазақ ұлттық педагогикасы негізінде окушылардың эстетикалық танымдық талғамын дамытудың маңыздылығы және нәтижелігі арта түседі, егер:

- қазақ ұлттық педагогикасы арқылы окушылардың эстетикалық танымдық талғамын дамыту ерекшеленесе;
- окушылардың эстетикалық танымдық талғамын, ғылыми теориясы мен педагогикалық идеяларын қазақ ұлттық негізде үштастыратын болса;
- жаңа педагогикалық құралдары арқылы окушылардың эстетикалық танымдық талғамы арта тусуі мүмкін;
- окушылардың эстетикалық танымдық талғамы қазақ ұлттық педагогикасы арқылы мазмұны мен механизмдері жүзеге асырылса;

Осы мақсатта зерттеуімдің басты міндеттері төмендегідей болды:

- қазақ ұлттық педагогикасы құралдары арқылы окушылардың эстетикалық танымдық талғамын дамытуда педагогикалық тәжірибесін оқып үйрену;

- окушылардың эстетикалық танымдық талғам мүмкіндіктерін, оның критерийлері және деңгейлерін анықтау;

- эстетикалық танымдық талғам жүйесін жетілдіру педагогикалық шарттары жиынтығын анықтау және негіздеу;

- қазақ ұлттық педагогикалық жүйесін пайдаланудың тиімділігін тәжірибелік-эксперименттік тұрғыда дәлелдеу;

- қазақ ұлттық педагогикасы арқылы окушылардың эстетикалық танымдық талғамын дамы-

тудың педагогикалық талдаулары мен қорытындыларын жасау.

Зерттеудің әдіснамалық және теориялық негіздеріне сүйенсек онда: жеке тұлға, оның қалыптасуы мен дамуын анықтайтын факторлар туралы философиялық ілімдер; ролін қоғамның бастауыш үшінші ретінде қарайтын және оның қызмет ету зандылықтарын ашып көрсететін гуманитарлық пәндердің ережелері (ерекшеліктері); білімділіктің ескелен адам тұлғасын қалыптастыруы мен дамуының бірынғай үрдісіндегі ролі және орны туралы психологиялық-педагогикалық ілімдер;

тұжырымдамалық негіздері; әдіснамасы; окушыларды тәрбиелеудегі орны жөніндегі қафидалар; жеке тұлғаны қалыптастыру және дамытудағы ролі, құралдары пайдаланудың мәнін айқындайтын психологиялық-педагогикалық тұжырымдамалар.

Әдептілік мәдениетке тәрбиелеу – ерекше бөліп алынған қайдағы бір арнаулы құралдың көмегімен тәрбиеленбейді, бұл тәрбие мектептің бүкіл қызметінің бір бөлігі болып табылады. Окушыларын әдептілікке тәрбиелеу жөніндегі жұмыстарын жүргізе отырып, мұғалім өзінің күшжігерін балалардың өздерін мәдениетті үстай білуге деген үмтіліктерін дамытуға, олардың өздерін мәдениетті қылыш дағдысы мен өдөтін бойына сініре беруіне бағыттау үшіншінде жасау.

Тәрбие ісінің әдептілік бағыттағы құрылымына мұғалім адам моралі туралы мәліметтер ендіреді. Мораль – адам санасының формасы және адамзат мәдениетінің бөлігі. Мораль принциптерін, нормасы мен мәнін түсінуден окушылардың және басқа адамдардың қызықтарын дұрыс бағалауға үйренеді. Адамгершілік жағынан тұрақталған тұлға моральдық нормалардың шындығына сенімді болады, оларды орындау қажеттілігін мойындайды. Бірақ адамгершілік нормаларды білу, түсіну, наным-сенімдер бекуін өзінше қамтамасыз ете алмайды, тек олардың қалыптастыруна қажетті алғышарттар ғана болып есептеледі.

Әдептілік мәдениетке тәрбиелеу ісінің ең басты мақсаты – адамгершілік мінез-құлықтарды қалыптастыру. Тәрбие ісі күнделікті өмір жағдайындағы адамгершілік іс-әрекет бірлігінен құралады. Өз қызықтарымен адам айналамен байланысып, ондағы жағдайлармен қарым-қатынас жасайды.

Адамгершілік өдөт-қылыш тудыру үшін соған сәйкес жағдай жасау керек. Жоғары адамгершілік

іс-әрекет қажеттігін қалыптастыру – әдептілік тәрбие ісінің маңызды бөлігі. Жалпы мәдениеттілік лексикасында әдеп, мораль, адамгершілік ұғымдары бірін-бірі алмастыра алады.

Бүтінгі құнгі сынып жетекшісінің басты міндеті – өзіндік адамгершілік құндылықтарын оқушы бойына дарыта отырып, оның жүрек түкпіріндегі рухани қазынасын жарықта шығару, әрбір баланы жеке тұлға ретінде жетілдіру үшін оның бойындағы барлық құндылықтарын дамыту. Сынып жетекші окушыларын ұжым ортасында кішіпейілділікке, ізеттілікке, имандылыққа, инабаттылыққа тәрбиелеуді бірінші міндет етіп қоюы керек. А. С. Макаренконың: «Мен тәрбие әсерінің шексіз зор мүмкіндігіне сенімдімін. Егер бала нашар тәрбиеленсе, оған кінәлі тек қана тәрбиешілер. Егер бала жақсы болса, онда ол тәрбиеге, балалық шағына қарыздар», – деген сөзінде үлкен мән бар.

Қоғам мен баланың арасындағы мәдениетті менгерудегі дәнекер, адамшылықпен толықкан, сынып ұжымын тәрбиелеудің әртүрлі қызметі арқылы қатынас жүйесін ұйымдастырушы, әрбір баланың жеке өзіндік өрнегі үшін жағдай жасаушы және әрбір тұлғаны дамытып, оның потенциалдық мүмкіндіктерін ашып және балалық шақызықтарын қорғайтын педагог-маман.

Жалпы білім беретін мектептерде баланың табысты өмір әрекеті үшін жағдай жасау қажеттілігімен, жеке тұлғаның жан-жақты творчество-лықпен дамуына ықпал ету, өмірдің мәнін түсіну, рухани қалыптасуымен анықталады.

Тұлғаның адамгершілік қажеттігін қалыптастыру – оның түсік жүйесіне моральдық нормалар мен принциптерді қабылдату процесі.

Ерте кезден-ак әдептілікті қадірлей білген қазақ халқы отбасында жастарды кішіпейілділікке, ізеттілікке, имандылыққа, инабаттылыққа тәрбиелеуді мақсат етіп қойған. Адам баласы қоғамда өзінің адамгершілік қасиеттерімен, қайрымдыштырымымен, адалдығымен, әдептілігімен ардақталады. Қазақтың батыр ұлы Бауыржан Момышұлының «Тәртіпке бас иген құл болмас, тәртіпсіз ел болмас» дегеніндей, әдеп сақтау халықтық рәсімге, жол-жоралғыға, тәртіпке құлдық етіп, амалсыз бағыну емес, сол зандалықтарды құрметтеу, қастерлеу, адамгершілік борышты өтегу.

Әдептің қоғамдағы басты қызметі тұлғалық катынастарды адамгершілік талаптарына сәйкес ретке келтірумен байланысты. Бұл сипатта әдеп

мәдениеттің іргелі бір құрамдас бөлігіне жатады. Мәдениеттің қалыптасу барысында ізгі мінез-құлыш белгілері әдептілік талаптарына айналып отырған. Әдеп ережелері өркениет пен мәдениеттен сұрыпталып алынған.

Адамдардың бір-біріне инабаттылық танытулары, өзара ізеттілік көрсетулері, сыйлы-құрметті, қадірлі-қастерлі болулары, тіпті жан-жануарлар және өсімдік әлемімен нәзік байланыста болулары, оларға қамқорлық жасаулары, әлбетте, тәртіптілік пен әдептілікке негізделген. Сондай-ақ, әдеп сақтау – туған халықты, елді, жерді, Отанды және жаллы адамзатты ардактау болып табылады. Өйткені бұл – ұрпақтық парыздың нақты қорінісі.

Мәдениеттің өзегін салт-дәстүр құрастырады, себебі сокыр сезім (инстинкт) жануарлар тіршілігіне қалай әсер етсе, салт-дәстүр де алғашқы адамдардың іс-әрекеті мен мінез құлқына, ақыл-оюна сондай әсер етеді.

Бала жастайынан халықтық әдеп-ибамен сүсіндатылуға тиіс. Аталарымыз жас балаға «Әдепсіз болма!» – дей отырып, олардың тәрбиесін әдептілікке, мәдениеттілікке негізделген. «Ата-бабаның жолын кү», «Әкендей бол», т.б. тәрбиеге толы насиҳат сөздер баланың әдепті болып өсүін қалаудан ғана туындаған. Олай болса, әдеп сөзі көрегендік ұжымын да бере алады. Ал, мұндай тәрбиені мектепте окушы бойына дарытушы – ұстаздар мен сынып жетекшілер. Себебі ұстаздар қауымының басты мақсаты – окушыларды адамгершілікке бай әдепті етіп шығару.

Әдептілік адам бойында турашылдық мінезді, ізеттілік талаптарының бұзылуына қарсы құрессетін күш-қайратты қалыптастырумен қатар соның рухани болмысында ұялу сезімін, адамдарға қайрымдылық, мейірбандық, шапағат қөрсету, қанағатшылдық, өзін басқаның орнына қоя білу мөрттігін, адамдарды жақсы қөріп қана қоймай, оларға қызмет қөрсету тілегін, қайырлы іс істеу, жамандыққа қарсы ұмтылу қасиетін, құлшынысын, кішіпейілділік, кешірімділік, пәктік сезімін, өзінің ғана емес, басқалардың да тілектерін құрметтеу ізеттілігін, ұқыптылық, тазалық тәртібін шындаиды. Ұлы Абай атамыз : «Жүректен қозғайын, әдептен озбайын», – дегеніндей әдептен озбау – үлкен қасиет. Ол адамдардың білімділігін, мәдениеттілігін қөрсетеді.

Адамның әдептілігі мен мәдениет деңгейі оның сөйлескен сөзінен, істеген ісінен, мінез-құлқы-

нан, өртүрлі жағдайда өзін ұстай білуінен және адамдармен қарым-қатынастарынан, жалпы барлық жүріс-тұрыстарынан көрініп тұрады. Халық əдепті адамды «мәдениетті екен» деп санайды.

Мәдениеттілік қарапайым сөйлесіп отырған адамды тындау, сөзін бөлмеу, ата-аналар, мұғалімдер сиякты үлкенге және бөгде адамдарға тұрпайы және қатты қарсылық жасамаудан көрінеді. Адамға деген қарым-қатынас, көзқарасты айта отырып, өзін-өзі билей білу, өзінің көніл-күйін басқару, ұстамды болу сиякты мәселені ескермей кетуге болмайды.

Корыта келе зерттеуіміздің негізгі əдістері мынада дерек көздеріне нақтылы және салыстырмалық талдау жасау; философиялық, психологиялық-педагогикалық, этнопедагогикалық, этнографиялық, əдеби, ғылыми-əдіstemelіk енбектерге теориялық талдау жасау; психологиялық-педагогикалық бақылау əдістерін пайдалану; этнопедагогикалық материалдарды жинақтау және өң-

деу, əдіstemelіk құралдарын пайдаланудың озық педагогикалық тәжірибелерін оқып-үйрену; оқушылардың іс-əрекеттің зерделеу, сұрау және бағалау, рейтинг; тәжірибелік-эксперименттік жұмыс, зерттеу нәтижелерін сандық және сапалық талдау.

ӘДЕБИЕТ

1. Қалиев С. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы. Алматы: Рауан, 1988.
2. Елікбаев Н. Үлттық психология. Алматы, 1992. 550 б.
3. Кішібеков Д., Сыдықов Ұ. Философия. Алматы: Қазақстан, 1994. 337 б.

Резюме

Рассматривается эстетическая культура школьников.

Summary

In the article is considered aesthetic education of pupils.

Ә. М. О. Әуезов атындағы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік
университеті, қ. Шымкент

Түскен 26.11.07ж.